

A nyelvi ösztön

Test és lélek

Sorozatszerkesztő: Kovács Ilona

A sorozat eddig megjelent kötetei:

- Karl Popper: *Test és elme. Az interakció védelmében* (1998)
Pléh Csaba: *Bevezetés a megismeréstudományba* (1998)
Daniel Dennett: *Darwin veszélyes ideája* (1998)
Jean-Pierre Changeux: *Agyunk által világosan* (2000)
Julesz Béla: *Dialógusok az észlelésről* (2000)
Michael Jovet: *Alvás és álmom* (2001)
Alison Gopnik–Andrew N. Meltzoff–Patricia K. Kuhl: *Bölcsék a bölcsőben* (2001)
Douwe Draaisma: *Metaforamasina. Az emlékezet egyik lehetséges története* (2002)
Douwe Draaisma: *Miért futnak egyre gyorsabban az évek?* (2003)
Charles G. Gross: *Agy, látás, emlékezet. Mesék az idegtudomány köréből* (2004)
Johan Goudsblom: *Időrezsimek* (2005)
Kövecses Zoltán: *Metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* (2005)
Geoffrey Miller: *A párválasztó agy* (2006)

STEVEN PINKER

A nyelvi ösztön

HOGYAN HOZZA LÉTRE
AZ ELME A NYELVET?

Második, javított kiadás

TYPOTEX

Budapest, 2006

A mű eredeti címe: The Language Instinct. (How the Mind Creates Language)

Copyright © 1994 by Steven Pinker
All rights reserved

© Hungarian translation Bocz András, Typotex, 1999

A könyv először az Oktatási Minisztérium támogatásával,
a Felsőoktatási Tankönyv- és Szakkönyvtámogatási Pályázat keretében jelent meg.

ISBN 963 9664 04 9
ISSN 1417-6793

Témakör: *pszichológia, nyelvelmélet*

Kedves Olvasó!

Önre gondoltunk, amikor a könyv előkészítésén munkálkodtunk. Kapcsolatunkat szorosabbra fűzhetjük, ha belép a *Typoklubba*, ahonnan értesülhet új kiadványainkról, akcióinkról, programjainkról, és amelyet a www.typotex.hu címen érhet el. Honlapunkon megtalálhatja az egyes könyvekhez tartozó hibajegyzéket is, mert sajnos hibák olykor előfordulnak.

Kiadja a Typotex Kiadó, az 1795-ben alapított

Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

Felelős kiadó: Votisky Zsuzsa

Felelős szerkesztő: Horváth Balázs

Nyomdai előkészítés: Typo-Rama Bt.

Műszaki szerkesztő: Birnbauer Mária

A borítót Albert Anker *Az első mosoly* című festményének felhasználásával

Tóth Norbert készítette

Terjedelem 34,96 (A/5) ív

Nyomta és kötötte a Kaloprint Nyomda Kft., Kalocsa

*Harry és Roslyn Pinkernek,
akitől a nyelvet kaptam*

TARTALOMJEGYZÉK

	Előszó	9
1. fejezet	Ösztön egy mesterség elsajátítására	13
2. fejezet	Fecsegők	23
3. fejezet	A mentális nyelv	54
4. fejezet	A nyelv működése	81
5. fejezet	Szavak, szavak, szavak	123
6. fejezet	A csend hangjai	155
7. fejezet	Beszélő fejek	190
8. fejezet	Bábel tornya	231
9. fejezet	Az újszülött beszél – ilyen a mennyország	261
10. fejezet	Nyelvi szervek és grammatikai gének	296
11. fejezet	A Nagy Bumm	331
12. fejezet	Nyelvi ítések	367
13. fejezet	Az elme tervezete	413
	Jegyzetek	439
	Irodalomjegyzék	450
	Magyar nyelvű irodalom	477
	Glosszárium	479
	Tárgymutató	491

Előszó

Még soha nem találkoztam olyan emberrel, akit ne érdekelne a nyelv. Azért írtam ezt a könyvet, hogy megpróbáljam kielégíteni ezt az érdeklődést. A nyelv egyre inkább az emberi megismerés azon különleges területévé válik, amelyet tudományos igénnyel vizsgálunk, bár e hírt sokáig titokban tartották.

Azok számára, akik szeretik a nyelvet, azt remélem felvillantani, hogy a mindennapi beszéd gazdagsága és eleganciája messze többet jelent, mint pusztán etimológiai érdekességeket, a szokatlan szóhasználat példáit vagy a nyelvi stílus szabályszerűségeit.

A népszerű tudományos irodalom kedvelői számára azt remélem bemutatni, hogy mi rejlik a legújabb felfedezések (vagy sok esetben álfelfedezések) mögött, melyekről a sajtóban beszámolnak: ide tartoznak az univerzális mélyszerkezetek, az eszes újszülöttek, a nyelvi gének, a mesterséges intelligenciával rendelkező számítógépek, a neurális hálózatok, a jelnyelvet használó csimpánzok, a beszélő Neander-völgyi ősemberek, a gyengeelméjű nyelvzsenik, a farkasgyermek, a paradoxikus agysérülések, a születés pillanatában egymástól elválasztott egypetéjű ikrek, a gondolkodó agy színes képei és minden emberi nyelv ősanjának keresése. Arra is kísérletet teszek, hogy válaszoljak a nyelvekkel kapcsolatban megfogalmazott természetes kérdésekre, hogy például miért van olyan sok nyelv a világon, miért olyan nehéz őket felnőttkorban megtanulni, és hogy miért nem tudja senki a *walkman* angol szó többes számú alakját.

Azon diákok számára, akik még nem ismerkedtek meg a nyelv és az elme tudományával, vagy ami ennél sokkal rosszabb, akiknek inkább olyan dolgokat kellett emlékezetükbe vésnüek, mint a gyakoriság hatása a szövegtárolási kísérletek reakcióidejére vagy az Üres Kategória Elvének finomságai, megpróbálom közvetíteni azt a nagyszerű intellektuális izgalmat, mely évtizedekkel ezelőtt útjára indította a nyelv modern tanulmányozását.

A szakterületemen dolgozó kollégáim számára, akik sok különböző tudományágat művelnek, és számos egymással látszólag össze nem függő témát kutatnak, reményeim szerint képes vagyok olyan képet rajzolni, mely legalább kísérletet tesz e hatalmas tudományterület integrálására. Bár konok, eszméihez ragaszkodó kutató vagyok, aki nem szereti az üres kompromisszumokat, melyek csak elmoszák a fő kérdéseket, nagyon sok akadémikus vita engem arra a vak emberre emlékeztet, aki megtapogatja az elefántot. Ha az én saját szintézisem látszólag mindkét oldalát átöleli az olyan vitáknak, mint a „formalizmus kontra funkcionalizmus” vagy a „szintaxis kontra szemantika kontra pragmatika”, akkor ez talán azért van, mert a probléma kezdettől fogva nem is volt valóságos.

A mindennapi olvasó számára, akit a nyelv és az ember a legszélesebb értelemben érdekel, remélem, valami mást tudok nyújtani, mint olyan üres közhelyeket (ezek sokszor olyan emberektől származnak, akik sohasem tanulmányozták a nyelvet), amelyekkel a nyelv tárgyalása során a humán tudományokban és a természettudományokban egyaránt sok helyütt találkozhatunk. Legyen az előny vagy hátrány, én csak egyféleképpen tudok írni: szenvedéllyel keresve az erős, magyarázó elveket, és részletesen bemutatva a releváns jelenségeket. Ezzel a meggyőződéssel a tarsolyomban nagyon szerencsés helyzetben vagyok, hiszen olyan témát magyarázhatok el, melynek alapvető elvei a szójátékok, a költészet, a retorika, a szellemesség és a színvonalas írás alapjait határozzák meg. Nem haboztam felsorakoztatni tehát kedvenc élőnyelvi példáimat a popkultúra, a mindennapi gyermeknyelv és a felnőttek nyelvének területéről, valamint a szakterületemen dolgozó tudományos szakírók és néhány igen kiváló stilisztika munkáiból.

Ez a könyv tehát mindenkinek szól, aki használja a nyelvet, és ez valóban mindenkit jelent!

Nagyon sok embernek tartozom köszönettel. Először is, Leda Cosmides-nek, Nancy Etcoffnak, Michael Gazzanigának, Laura Ann Pettitónak, Harry Pinkernek, Robert Pinkernek, Roslyn Pinkernek, Susan Pinkernek, Hohn Toobynak és különösen Ilavenil Subbiah-nak, akik hasznos megjegyzéseket fűztek a kéziratához, és nagylelkűen felajánlották tanácsaikat és támogatásukat.

Anyaintézményem, a Massachusetts Institute of Technology különleges környezetet biztosít a nyelv tanulmányozására, és nagyon hálás vagyok kollégáimnak, jelenlegi és korábbi diákjaimnak, akik megosztották velem tudásukat. Noam Chomsky mélyreható kritikát és hasznos javaslatokat fogalmazott meg, Ned Block, Paul Bloom, Susan Carey, Ted Gibson, Morris Halle és Michael Jordan pedig számos fejezet többszöri végiggondolásában nyújtott segítséget. Köszönet illeti még Hilary Bromberget, Jacob Feldmant, John Houde-ot, Samuel Jay Keysert, John J. Kimet, Gary Marcust, Neal Perlmuttert, David Pesetskyt, David Pöppelt, Annie Senghast, Karin

Stromswoldot, Michael Tarrt, Marianne Teubert, Michael Ullmant, Keneth Wexlert és Karen Wynnt nagy tudásról tanúskodó válaszaikért mindazokra a kérdésekre, melyeket különböző témákban feltettem nekik, kezdve a jelnyelvektől egészen az ismeretlen baseballjátékosokig és gitárosokig. Az Agy és Megismeréstudományi Tanszék könyvtárosa, Pat Claffey, valamint a számítógépes rendszergazda, Stephen G. Wadlow, szakmájuk két legcsodálatra méltóbb prototípusa, odaadó és hozzáértő segítséget nyújtottak a munka különböző szakaszaiban.

Sok fejezet komoly hasznot húzott a nyelv igazi szakértőinek alapos, mindenre kiterjedő megjegyzéseiből, és ezért nagyon hálás vagyok a következők szakmai és stilisztikai észrevételeiért: Derech Bickerton, David Caplan, Richard Dawkins, Nina Dronkers, Jane Grimshaw, Misia Landau, Beth Levin, Alan Prince és Sarah G. Tomason. Ugyancsak köszönettel tartozom azon kollégáimnak, akik az interneten válaszoltak, sokszor percekben belül, elektronikus kérdéseimre: Mark Aronoff, Kathleen Baynes, Ursula Bellugi, Dorothy Bishop, Helena Kronin, Lila Gleitman, Myrna Gopnik, Jacques Guy, Henry Kucera, Sigrid Lipka, Jacques Mehler, Melissa Newport, Alex Rudnický, Jenny Singleton, Virginia Valian és Heather Van der Lely. Végezetül köszönet illeti a Bialik Középiskola tanárát, Alta Levensont a latinban nyújtott segítségéért.

Örömmel fejezem ki elismerésemet gondos munkájáért ügynökömnek, John Brockmannek, szerkesztőmnek a Penguin Kiadónál, Ravi Mirchandani-nak, és szerkesztőmnek a William Morrow Kiadónál, Maria Guarnashellinek. Maria részletes és bölcs tanácsai sokat javítottak a végső kéziratban. Katarina Rice olvasószerkesztője volt két korábbi könyvemnek, és nagy örömmre szolgál, hogy szívesen dolgozott velem ezen a könyvön is, főként ha arra a néhány dologra gondolok, amit a 12. fejezetben mondok.

Saját kutatásaimat a National Institute of Health (Hd 18381 sz. ösztöndíj), a National Science Foundation (BNS 91-09766 sz. ösztöndíj) és a McDonnell-Pew Center for Cognitive Neuroscience at MIT támogatta.

Steven Pinker

Köszönetnyilvánítás a magyar kiadáshoz

A magyar kiadás fordítója és kiadója hálás köszönetét fejezi ki a könyv szerzőjének, Steven Pinkernek értékes tanácsaiért és támogatásáért. A magyar nyelvű példákat és szövegeket a szerző szíves hozzájárulásával jelentetjük meg.

A fordító hálás köszönetet mond a fordításhoz nyújtott ötleteikért kollégáinak, Nádasy Ádámnak, Nikolov Mariannának, Terts Istvánnak és Steve Starkey-nak, valamint diákjainak, Dóla Mónikának és különösképpen Rohonyi Borbálának.

1

Ösztön egy mesterség elsajátítására

Míg Önök ezeket a szavakat olvassák, a természet egyik csodájának lehetnek tanúi, ugyanis mindannyian, Önök is és én is, egy különleges képességgel megáldott fajhoz tartozunk: hihetetlen pontossággal tudunk eseményeket kialakítani egymás agyában. Nem a telepátia, az agykontrollra vagy a tudomány határmezsgyéjét súroló más rögeszmékre gondolok; ezek még a bennük hívők számára is csupán életlen szerszámok ahhoz a képességhez képest, mely vitán felül jelen van mindannyiunkban. Ez a képesség a nyelv. Egyszerűen azzal, hogy a szánkkal zajokat keltünk, különböző gondolatok pontos kombinációit tudjuk előidézni egymás elméjében. Ezen képesség olyanira természetes módon mutatkozik meg, hogy hajlamosak vagyunk elfelejtkezni arról, milyen nagy csodával van dolgunk. Hadd emlékeztessen tehát Önöket erre néhány gyakorlati példa segítségével! Nem kérek mást, minthogy engedjék át képzeletüket néhány percre szavaimnak, s meglátják, egészen specifikus gondolatokat tudok Önökben a nyelv segítségével kiváltani:

Amikor a hím polip meglát egy nőtényt, amúgy szürkés teste hirtelen csíkos lesz. A nőtény fölé úszik, és nyolc karja közül héttel elkezd simogatni. Ha a nőtény engedékeny a simogatásra, a hím gyorsan feléje nyúl nyolcadik karjával is, és becsúsztatja azt a nőtény légcsővébe. Karjának üregében lassú mozgással spermiumcsomagok úsznak végig, hogy azután bejussanak a nőtény megfelelő üregébe.

Meggyfoltok a fehér öltönyön? Bor az oltárterítón? Használjon szódát azonnal! Gyönyörűen eltávolítja a foltokat a szövetből.

Amikor Dixie kinyitja az ajtót Tadnek, nagyon meglepődik, mert azt gondolta, Tad meghalt. Rácsapja az orrára az ajtót, és megpróbál elme-

nekülni. Amikor azonban Tad azt mondja, „szeretlek”, mégis beengedi. Tad megvigasztalja, majd szenvedélyesen ölelkezni kezdenek. Amikor Brian megszakítja jelenetüket, Dixie elmeséli a meglepett Tadnak, hogy ő és Brian aznap házasodtak össze. Dixie nagy nehezen közli Briannel, hogy közte és Tad között még koránt sincs vége mindennek. Majd kikotyogja, hogy Jamie valójában Tad fia. „Az én micsodám?” kérdi a megdöbbsent Tad.

Gondoljuk végig, mit eredményeznek ezek a szavak! Nem csak a polipokra emlékeztetem Önöket; abban az igen valószínűtlen esetben, ha valamikor látnak egyet, amint éppen csikossá válik, tudni fogják, mi fog történni ezután. Talán amikor legközelebb bevásárolnak az ABC-ben, a sok ezer árucikk között szódát fognak keresni, hogy azután hónapokig ne is gondoljanak rá, míg valamilyen tárgy és valamilyen szubsztancia véletlenül össze nem kerül egymással. Most már Önök is részesei azon titkoknak, melyeket milliók ismernek egy idegen ember képzeletében megalkotott világ főhőseiről, az *Összes gyermekem* című délutáni szappanopera szereplőiről. Igaz, a demonstráció az írás és az olvasás képességén alapszik, ám ez még lenyűgözőbbé teszi a kommunikáció lehetőségeit azzal, hogy áthidalja az idő, a tér és az ismeretségi kör közötti szakadékot. Az írás azonban csupán járulékos képesség; a szóbeli kommunikáció valódi motorja a gyermekkorban elsajátított beszélt nyelv.

Az emberi faj természettörténetében kiemelkedő fontosságú jellemző a nyelv. Való igaz, egy magányos ember is lehet jó problémamegoldó vagy mérnök. Ám a Robinsonok faja nem sok érdekeset tudna mutatni egy földönkívüli megfigyelőnek. Ami fajunkban igazán figyelmet érdemlő, az jobban megragadható Bábel tornyának történetében, melyben a közös nyelvet beszélő emberiség olyan közel jutott a mennyek országához, hogy Isten maga érezte fenyegetve magát. A közös nyelv egy információmegosztó hálózatba kapcsolja az embereket, mely félelmetes kollektív hatalmat jelenthet. Bárki hasznot húzhat egy zseni ötleteiből, szerencsés véletlenekből vagy a mások által próba-szerencse alapon felhalmozott tudásból. Az emberek képesek csoportban dolgozni, erőfeszítéseiket közösen kialakított konszenzus vezérli. Ennek eredményeképpen a *Homo sapiens* olyan faj, mely – mint a kék-zöld algák és a földigiliszták – messzire vivő változásokat okozott bolygónkon. Az archeológusok tízezer vadló csontjait fedezték fel egy szakadék mélyén Franciaországban, egy csorda maradványait, melyet paleolit vadászok egy csoportja űzött a szakadékba valamikor tizenhétézer évvel ezelőtt. Az őskori kooperáció és találékonyság eme kövületei megvilágíthatják, hogy a kardfogú tigrisek, a masztodonok, az óriás gyapjas rinocéroszok és sok más nagy emlősállat miért halt ki körülbelül abban az időben, amikor a modern ember megjelent a színen. Őseink gyszerűen kiirtották őket.

A nyelv olyannyira átszővi az emberi életet, hogy szinte lehetetlen elképzelni nélküle az embert. Ha két ember bárhol a világon összekerül, nagy valószínűséggel azonnal beszédbe elegyedik egymással. Amikor nincs kihez beszélni, az emberek magukban beszélnek, vagy a kutyájukhoz, vagy akár a növényeikhez. Jelen társadalmi viszonyaink között a verseny nem a gyorsnak, hanem a verbálisnak kedvez – a lenyűgöző szónoknak, az aranyshájú csábítónak, a meggyőzően érvelő gyermeknek, aki képes legyőzni az erősebb szülő akarátát. Az afázia, az agy sérülését követő beszédzavar, komoly betegség, súlyosabb eseteiben a családtagok úgy érzik, mintha az egész ember mindörökké elveszett volna.

Ez a könyv az emberi nyelvről szól. Ellentétben más könyvekkel, melyek címében a „nyelv” szó szerepel, nem fogja megdorgálni Önöket a helytelen nyelvhasználatért, nem keresi az idiómák és a szleng kifejezések eredetét, és nem tereli el a figyelmet palindromokkal (mindkét irányban értelmesen olvasható szavak vagy mondatok, mint például *keret*), anagrammákkal, a névadás rejtelseivel vagy azzal, hogy vajon sok pacsirtát együtt hogyan nevezünk, pacsirták rajának, csapatának vagy valami másnak. Ugyanis nem az angol vagy bármely más nyelvről írok, hanem valami sokkal alapvetőbből: arról az ösztönről, mely a nyelv megtanulásához, beszéléséhez és megértéséhez vezet. Most, a történelemben először, van miről írni. Körülbelül harmincöt évvel ezelőtt egy új tudományág született. Ez a ma már megismeréstudománynak nevezett diszciplína a pszichológia, a számítástechnika, a nyelvészet, a filozófia és a neurobiológia eszközeinek együttes felhasználásával próbál magyarázatot adni az emberi intelligencia működésére. A nyelv tudománya különösen jelentős fejlődésen ment át ez idő alatt. Ma már a nyelv sok jelenségét legalább annyira képesek vagyunk megérteni, mint azt, hogy miként működik a fényképezőgép, vagy hogy mire szolgál a lép. Reményeim szerint ebben a könyvben meg tudom osztani Önökkel ezeket az izgalmas felfedezéseket, melyek közül néhány éppoly elegáns, mint bármi más a modern tudományban, ám van a napirenden egy másik dolog is.

A nyelvi képességek megvilágításának új lehetőségei forradalmi következményekkel járnak a nyelv természetének, az emberek életében betöltött szerepének megértése szempontjából, valamint magáról az emberről alkotott nézeteink tekintetében. A legtöbb művelt embernek már kialakult véleménye van a nyelvről. Tudják, hogy a nyelv az ember legfontosabb kulturális találmánya, a szimbólumalkalmazás képességének legalapvetőbb megnyilvánulása, egy olyan példa nélkül álló esemény, mely visszafordíthatatlanul elválasztja az embert más állatoktól. Tudják, hogy a nyelv mélyen áthatja a gondolkodást, s a különböző nyelveken keresztül az emberek más és más módon értelmezik a valóságot. Tudják, hogy a gyermekek gondviselőiktől és mintaképeiktől tanulják meg a nyelvet. Tudják, hogy az iskolában valamikor a kifinomult nyelvi megfogalmazást részesítették előnyben, de az oktatás fo-

lyamatosan csökkenő színvonala és a populáris kultúra negatív hatása ijesztő mértékben lerontotta az átlagember azon képességét, hogy nyelvi helyes mondatokat alkosson. Azt is tudják, hogy például az angol fura, minden logikát meghazudtoló nyelv, melyben az ember a parkúton (*parkway*) vezet az autóját, és a vezetőúton (*driveway*) parkol. Tudják, hogy az angol helyesírás még ennél is messzebb megy furcsaságaiban – George Bernard Shaw egyszer felvetette, hogy a *fish* szót akár úgy is írhatnánk, hogy *ghoti* (a *gh* *f*-nek ejtődik a *tough* szóban, az *o* *i*-nek a *women*ben, a *ti* pedig *s*-nek a *nation* szóban) –, és hogy csupán az intézményesített helyesírás tehetetlensége akadályozza meg, hogy valamilyen racionálisabb, „írd úgy, ahogy mondod” írásrendszer jöjjön létre.

A következő lapokon megpróbálom meggyőzni Önöket arról, hogy minden ilyen vélekedés a nyelvről hamis. Méghozzá mindegyik ugyanabból az okból fakadóan hamis! A nyelv nem olyan kulturális termék, amelyet úgy tanulunk meg, mint ahogyan azt, hogy mennyi az idő, vagy hogy miként működik a szövetségi kormány. A nyelv agyunk biológiai felépítésének egyik elkülönült része, összetett, specializált készség, mely spontán módon, mindenféle tudatos erőfeszítés vagy formális tanítás nélkül fejlődik ki a gyermekben, használata során nem tudatosul a mögötte rejlő logika, minden egyénben minőségileg ugyanolyan, és ugyanakkor különbözik azoktól az általánosabb képességektől, melyek segítségével az emberek az információt feldolgozzák vagy intelligens módon viselkednek. Ezen okok miatt néhány megismeréskutató a nyelvet mint pszichológiai képességet írta le, mentális szervnek, idegi rendszernek, számítási modulnak tekintette. Én azonban jobban szeretem a különös „ösztön” szót, mert ez pontosabban közvetíti azt a felfogást, hogy az emberek körülbelül ugyanabban az értelemben tudnak beszélni, mint ahogyan a pókok hálót tudnak fonni. A hálófonást nem valamilyen pókgéniusz találta fel, és nem is a megfelelő képzésen múlik, vagy azon, hogy megvan-e a megfelelő adottság a tervezésre és a kivitelezésre. A pókok egyszerűen azért szőnek pókhálót, mert pókagyuk van, mely arra készíteti őket, hogy szőjenek, és biztosítja számukra a sikeres hálózövéshez szükséges képességet. Bár vannak különbségek a pókhálók és a szavak között, arra fogom Önöket bátorítani, hogy ilyen módon szemléljék a nyelvet, mivel ez a felfogás segít abban, hogy értelmezni tudjuk a feltárandó jelenség természetét.

Ha a nyelvről az ösztön értelmében gondolkodunk, valójában megfordítjuk a mindennapi gondolkodás irányát, különösképpen azt a nézetet, melyet a társadalomtudományok és a humán tudományok kánonja hagyományozott ránk. A nyelv semmivel sem inkább kulturális találmány, mint mondjuk a függőleges testhelyzet. A nyelv nem a szimbólumhasználat képességének általános megnyilvánulása: egy hároméves gyermek, amint látni fogjuk, nyelvi géniusz, ám teljesen inkompetens a vizuális művészetekben, a vallásos iko-

nográfiában, a közlekedési táblákban vagy a jelek tudományának más területein. Bár a nyelv csodálatos képesség, mely az élő fajok között egyedül a *Homo sapiens* sajátja, mégsem ad okot arra, hogy az ember tanulmányozását elkülönítsük a biológia tudományától, hiszen az állatvilágban egyáltalán nem kivételes az olyan egyedülálló képesség, mely csak egyetlen fajt jellemez. A denevérek bizonyos fajai a repülő rovarokat a Doppler-effektuson alapuló hanglokáció segítségével cserkészik be. Bizonyos vándormadarak ezer és ezer kilométeren keresztül a csillagok állása alapján navigálnak hosszú vándorútjuk során az év bármely időszakában. A természet kimittudján mi csupán a főemlősök egy fajaként veszünk részt saját produkcióinkkal, azzal a képességgel, hogy a levegő kifújása közben moduláljuk a hangokat, s így információit tudunk közölni arról, ki kinek mit csinált.

Amint a nyelvet az információ közlésére szolgáló biológiai adaptációnak tekintjük, s nem valamilyen páratlan emberi képesség szavakkal ki nem fejezhető esszenciájának, már nem annyira csábító az a felfogás sem, hogy a nyelv a gondolkodás ármányos alakítója, és amint majd látni fogjuk, nem is az. Sőt az, hogy a nyelvet a természet egyik mérnöki csodájának tekintjük – egy szervnek, mely Darwin szavaival „a szerkezet és az alkalmazkodás olyan tökéletességét érte el, mely joggal vívta ki csodálatunkat” –, újra tiszteletet parancsol Joe-nak, a mindennapi nyelvhasználónak, és a sokszor kárhozott angol (vagy bármely más) nyelvnek. A nyelv bonyolultsága, a tudós szemszögéből, biológiai örökségünk része, nem valami olyan dolog, melyet a szülőlk tanítanak gyermeküknek, vagy amit az iskolában kell tovább finomítani – Oscar Wilde szavai szerint: „Az oktatás csodálatraméltó dolog, tanácsos azonban időről időre emlékezni arra, hogy semmi sem tanítható igazán, amit tudni érdemes.” Az óvodáskorú gyermek nem tudatos grammatikai tudása jóval bonyolultabb, mint a legvastagabb felhasználói kézikönyv vagy a legújabb számítógépes programozási nyelv, és ugyanez igaz minden egészséges emberi lényre, még a mondattanban közismerten botladozó profi sportolókra és az artikulálatlanul, hadarva beszélő, „tök jó, haver” fordulatokat ismételtető tizenéves görkorcsolyázókra is. Végezetül, mivel a nyelv mérnöki pontossággal kidolgozott biológiai ösztön terméke, látni fogjuk, hogy egyáltalán nem hasonlítható egy tébolydához, ahogyan azt az újságok szórakoztató rovataiban gyakran megpróbálják elhitetni velünk. Megpróbálok majd valamennyire helyreállítani az angol köznyelv méltóságát, sőt még arra is kísérletet teszek, hogy néhány jó szót mondjak helyesírási rendszeréről.

A nyelv ösztönként való felfogását először maga Darwin fogalmazta meg 1871-ben. Az *ember származása* című könyvében szembe kellett néznie a nyelvvel, mert az a tény, hogy a nyelv csak az emberi fajt jellemzi, komoly kihívást jelentett elmélete számára. Mint minden más dologban, megfigyelései félelmetesen korszerűek.

Mint [...] a filológia nemes tudományának alapítója megjegyzi, a beszéd mesterség, éppúgy, mint a sütés vagy sörfőzés, de az írás sokkal találóbb hasonlat lett volna. A beszéd nyilvánvalóan nem igazi ösztön, mert minden nyelvet meg kell tanulni. Ennek ellenére a beszéd minden közönséges mesterségtől különbözik, mert az embernek ösztönös hajlama van a beszédre, amint ezt a kisgyermekesek gügyögéséből is láthatjuk; viszont egy gyermeknek sincs ösztönös hajlama a sütésre, sörfőzésre vagy írásra. Ezenfelül, ma már egyetlen filológus sem tételezi fel, hogy bármely nyelvet tudatosan találtak ki; tudják, hogy minden nyelv lassan és öntudatlanul, számos fokozaton át fejlődött ki.

(Darwin: *Az ember származása*. 1874/1961. Budapest, Gondolat. Fordította: Katona Katalin)

Darwin arra a következtetésre jutott, hogy a nyelvi képesség „ösztönös hajlam egy mesterség elsajátítására”, egy olyan terv, mely nem az ember különleges képessége, hanem más fajoknál, például az éneket megtanuló madaraknál is megfigyelhető.

A nyelv ösztönön alapuló felfogása csak azok számára megrendítő, akik a nyelvet az emberi értelem csúcspontjának tekintik, és az ösztönökről az a véleményük, hogy azok csupán állati impulzusok, melyek a szőrös vagy tollas zombikat arra készítetik, hogy gátakat építsenek, vagy magasra szálljanak, és elinduljanak délnek. Ám Darwin egyik követője, William James megjegyezte, hogy az ösztönrel rendelkező élőlénynek nem kell szükségszerűen „végzetes automataként” cselekednie. Úgy érvelt, hogy az emberek rendelkeznek mindazokkal az ösztönökkel, melyekkel az állatok, valamint még sok mással is; rugalmas intelligenciánk a sok egymással versenyző ösztön kölcsönhatásának eredménye. Valójában az emberi gondolkodás ösztönszerű természete az, ami nagyon megnehezíti, hogy magát a gondolkodást ösztönnek tekintsük:

A tanulás által megrontott elmére van szükség ahhoz, hogy a természetet úgy tüntessük fel, mintha az valami különös lenne, már ami az ösztönös emberi cselekvés *miért* kérdését illeti. Egyedül csak a metafizikus fejében fordul meg a kérdés: Miért mosolygunk, és nem morcosan nézünk, amikor kellemesen érezzük magunkat? Miért nem tudunk tömeg előtt is úgy beszélni, mint ahogyan barátunkkal beszélgetünk? Miért fordulunk ki szinte teljesen önmagunkból egy bizonyos leányzó hatására? A mindennapi ember csak azt mondhatja: „*Természetesen* mosolygunk, *természetesen* szívünk gyorsan dobog a nagy tömeg láttán, *természetesen* szeretjük a leányzót, azt a tökéletes formába öntött lelket, ki oly kézzelfoghatóan és vérlázítóan arra teremtett, hogy az örökkévalóságig szeressék!”

És valószínűleg ugyanígy érez minden állat is azokkal a dolgokkal kapcsolatosan, amiket bizonyos tárgyak jelenlétében rendszerint tesz... Az oroszlán számára a nőstény az, aki szerelemre teremtetett; a medvének a nősténymedve. A kotlóstyúk számára bizonyára gyalázatosnak tűnne az a gondolat, hogy létezik a világon olyan lény, akinek egy fészekalja tojás nem a legelbűvölőbb, legértékesebb, soha eléggé sokáig nem kotozható dolog a világon, mint amit neki jelentenek a tojások.

Bizonyosak lehetünk tehát abban, hogy bármennyire rejtélyesnek tűnnek is nekünk bizonyos állatok ösztönei, a mi ösztöneink ugyanolyan rejtélyesnek látszanak az ő szemükben. Levonhatjuk hát a következtetést, hogy minden ösztön minden egyes eleme, minden impulzusa saját fényében ragyog, legalábbis azon állatok számára, akik engedelmessé válnak ösztöneiknek, és az adott pillanatban csak ez látszik az egyetlen helyes és megfelelő teendőnek. Mely kéjes izgalom ne rázná meg a legyet, amikor végre rátalál arra a bizonyos falevélre, vagy dögre, vagy ürülékre, mely a világon mindennél jobban arra készíti peterakó csövét, hogy tartalmát kibocsássa? Ebben az esetben nem a pete lerakása tűnik-e az egyetlen helyénvaló dolognak számára? Tudnia kell-e neki bármit is a jövőben megszülető lényről és ételéről, törődnie kell-e vele?

(W. James: Az ösztönös cselekvés miéértje. 1892/1920. 394. o.)

Nem is találhatnék jobb megfogalmazást ennél, amikor könyvem fő céljára gondolok. A nyelv működése olyannyira távol van tudatosságunktól, mint a tojásrakás alapvető értelme a légyétől. Gondolataink olyan természetesen, minden erőfeszítés nélkül jönnek ki a szánkon, hogy gyakran zavarba is hoznak bennünket, amikor megkerülik elménk korrekciós mechanizmusát. Amikor mondatokat értünk meg, a szavak folyama átlátható; olyannyira automatikus módon látunk át a mondat értelmén, hogy gyakran elfelejtjük, hogy egy feliratozott idegen nyelvű filmet nézünk. Azt gondoljuk, hogy a gyerekek anyanyelvüket édesanyjuk utánzása során tanulják meg, ám amikor a gyermek azt mondja, *a macska kergeti az egeret*, ez nem lehet pusztán imitáció. Szeretném, ha szabadjára engednék képzeletüket a tanulással kapcsolatban, ha a természet ezen adományait különlegesnek tekintenék, ha ezekkel a látszólag egyszerű képességekkel kapcsolatosan feltennék a miért és a hogyan kérdést. Figyeljünk meg egy bevándorlót, amint megpróbál megbirkózni az idegen nyelv sajátosságaival, vagy egy szélütéses beteget, amint saját anyanyelvével küzd, vagy elemezzük egy egészen kis gyermek beszédét, vagy esetleg próbáljunk meg egy számítógépet beprogramozni arra, hogy megértse az angol nyelvet, és a mindennapi nyelv azonnal más színben tűnik fel. A könnyedség, az átláthatóság, az automatikusság mind csak illúzió, mely hihetetlen gazdagságot és szépséget takar el előlünk.

Ebben a században a legismertebb érv azzal kapcsolatban, hogy a nyelv olyan, mint egy ösztön, Noam Chomskytól származik, attól a nyelvésztől, aki elsőként tárta fel a rendszer bonyolultságát, s aki talán a leginkább felelős a nyelv- és a megismeréstudomány modern forradalmának elindításáért. Az 1950-es években a társadalomtudományokat a behaviorizmus uralta, az a tudományos iskola, melyet John Watson és B. F. Skinner tett népszerűvé. Az olyan mentális fogalmakat, mint „tudni” és „gondolkozni”, a tudománytalanság bélyegével látták el; az „elme” és a „veleszületett” terminusokat pedig tisztátalan szavaknak tekintették. A viselkedést az inger-válasz tanulási mechanizmus néhány törvényével magyarázták, amelyet könnyen vizsgálhattak egerekkel és kutyákkal, amikor ezek az állatok különböző rezeseket nyomtak meg, vagy különböző hangokra nyálazni kezdtek. Chomsky azonban két alapvető tényre hívta fel a figyelmet a nyelvvel kapcsolatban. Először is, gyakorlatilag minden egyes mondat, amelyet kiejtünk vagy megértünk, a szavak teljesen új kombinációjából jön létre első alkalommal a világegyetem történetében. A nyelv ezért nem lehet egyszerűen a válaszok repertoárja; az agyban lennie kell valamilyen receptnek vagy programnak, mely véges számú szóból végtelen számú mondatot épít fel. Az ilyen programot nevezhetjük mentális nyelvtannak (mely nem tévesztendő össze az iskolai nyelvtannal vagy a stilsztikával; ezek csupán az írott próza formalitásaiban adnak útmutatást). A másik alapvető tény az, hogy a gyermekek nagyon gyorsan kifejlesztik magukban ezeket a bonyolult nyelvtanokat, méghozzá minden formális oktatás nélkül, és miközben felcseperednek, következetes módon értelmezik a teljesen új, korábban soha nem hallott mondatokat. Ezért, szól az érvelés, a gyermekeknek már születéskor rendelkezniük kell egy olyan tervvel, mely minden nyelv nyelvtanára érvényes, egy Univerzális Grammatikával, mely megmondja nekik, hogyan lehet szüleik beszédéből kivonni anyanyelvük mondattani mintázatait. Chomsky a következőképpen fogalmazott:

Érdekes tény a legutóbbi évszázadok intellektuális történetében, hogy a fizikális és a mentális fejlődést egészen más módon közelítették meg. Senki sem venné komolyan azt a felvetést, hogy az emberi organizmus tapasztalati úton tanulja meg, hogy szárnyak helyett karokat növeszzen, vagy hogy egy adott szerv alapvető szerkezete véletlenszerű környezeti hatások eredménye. Éppen ellenkezőleg, mindenki kézenfekvőnek tartja, hogy az organizmus fizikai szerkezete genetikailag meghatározott, bár természetesen a variáció a méret, a fejlődési sebesség stb. területén részben külső tényezők függvénye lesz...

A személyiség, a viselkedési mintázatok és a kognitív szerkezetek fejlődését a magasabb rendű szervezetekben gyakran egészen más alapokon közelítették meg. Általános az a feltételezés, hogy ezeken a területeken a szociális környezet játssza a domináns szerepet. Az elme